
---

*Дослідження:
фрагменти*

Роман СІЛЕЦЬКИЙ

ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ
У НАРОДНОМУ БУДІВНИЦТВІ
УКРАЇНЦІВ КАРПАТ

Roman SILETSKYJ. Customs and Traditions in the Folk Building of Ukrainian in the Carpathian.

Параграф другого розділу підготовленого до друку монографічного дослідження "Звичаї та обряди у народному будівництві українців Карпат".

Різні життєві обставини змушували українських горян у ряді випадків порушувати первісну цілісність житла, робити певні прибудови, переробки, а при потребі й переносити хату з одного місця на інше. Ці технологічні, часом дуже незначні на перший погляд операції, супроводжувалися, як і весь процес власне будівництва нового дому, рядом повір'їв та звичаїв.

Перш за все українці Карпат намагалися доручити роботу по перебудові житла (як і його спорудження в цілому), досвідченому і відомому своєю майстерністю будівничому, який "знає від себе", оскільки горяни вірили, що "хто будь не підіймесья робити які нові переробки в старій хаті"¹.

Окремі повір'я стосувалися добудовування до старої хати нових приміщень. Зокрема при розбудовуванні хати заборонялося робити прибудови до тильної стіни житла, а лише спереду (с. Підбуж Дрогобицького району)². Аналогічне повір'я побутувало й у гуцулів: при перебудові хату можна "посунути" лише вперед або вбік, але назад не можна, бо "жите не йде добре", а "вперед — добре, бо чоловік йде вперед" (с. Річка Косівського району)³. Ззаду прибудову можна робити лише при спорудженні нової хати — "зразу" (с. Бистриця Дрогобицького району)⁴. Л. Голембійовський, описуючи це повір'я, стверджував, що згідно з переконанням горян, порушення даної заборони може спричинити хворобу або й смерть господаря. Дослідник висловив наступне припущення щодо його походження: будь-яка прибудова до власної хати дає

зловієві привід думати, що господар не може вмістити своє численне майно. А оскільки до прибудованого приміщення легко дістатися, то до господаря з переляку чіпляються різні хвороби або й смерть⁵. Однак таке тлумачення описаного вище повір'я не можна вважати прийнятним. Ймовірно, що ключ до його розгадки криється у позитивній оцінці українцями Карпат руху "вперед" і негативній — "назад". Як вже згадувалося вище, уявлення східних слов'ян про вертикальну і горизонтальну площини є амбівалентними. Тому рух "вперед" можна ототожнювати з рухом "вгору", або з приростанням, збільшенням, які традиційно високо цінувалися українськими горянами і мали важливе символічне значення. Дещо по-іншому дозволяють трактувати цю заборону матеріали, зібрані М. Зубрицьким на Бойківщині. Майстер, будуючи в одному із гірських сіл повіводство, застерігав священика "не приставляти нічого з півночі, як будинок скінчений"⁶. Як відомо, українці Карпат орієнтували на північні румби тильну, задню сторону житла. Отже в цьому випадку негативна оцінка прибудови до "заду" посилювалася ще й її північним розташуванням, оскільки північ у світогляді східних слов'ян пов'язувалася, як вже згадувалося, з ніччю, темрявою, холодом, смертю⁷.

Надзвичайно небезпечним при добудовуванні, на думку українців Карпат, був "окап" — місце, на яке скапувала зі стріхи вода, незалежно від того, чи добудовували нове приміщення спереду ззаду чи збоку. Закарпатські лемки, роблячи якісь переробки, "сокотилися" (остерігалися — Р.С.) на окалі щось прибудовувати (с. Тур'я Поляна Перечинського району)⁸. На Гуцульщині в с. Виженка (Вижицького району) побутував переказ, що один чоловік із сусіднього села Ротки побудував на окапі хату, а потім занедужав і помер. Причину його смерті пов'язували саме з окалом⁹. Подібна заборона побутувала й на Бойківщині. В селі Бистриця (Дрогобицького району) майстер, запрошений зробити хаті певні перебудови, змусив господаря викпати окап, на якому планувалося зробити прибудову до житла, глибиною на 70 сантиметрів вивезти глину "геть від хати"¹⁰.

⁵Golebiowski L. Lud polski: Jego zwyczaj i zabobony.— Warszawa, 1830.— S. 141.

⁶Зубрицький М. Будинки і майстри.— С. 73.

⁷Афанасьев А. Поэтические воззрения славян в природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других народов.— М., 1865.— Т. 1.— С. 184.

⁸Архів ІН НАНУ.— Ф. 1.— Оп. 2.— Од.зб. 366.— Арк. 47.

⁹Там само.— Од.зб. 352.— Арк. 52.

¹⁰Там само.— Од.зб. 356.— Арк. 16.

¹Зубрицький М. Будинки і майстри // Житє і Слово.— 1895.— Т. 3.— С. 73.

²Архів ІН НАНУ.— Ф. 1.— Оп. 2.— Од.зб. 356.— Арк. 8.

³Там само.— Од.зб. 352.— Арк. 10.

⁴Там само.— Од.зб. 356.— Арк. 16.

Заборона ставити якісь будівлі на окапі пов'язана очевидно з віруванням у шкідливість “скапування”, як можливого магичного дійства. У лемківському діалекті “скапувати” означає “повільно змарніти, померти”¹¹. Цей термін відомий у вербальній магії українців Карпат і Прикарпаття: “Бодай ти очі скапали”; “Якщо я винен, най перед вашими очима як віск скапаю!”¹².

При перенесенні купленої чужої хати з одного місця на інше українські горяни не використовували старих підвалин — “бо на них ворожив майстер” (с. Ріп'яна Старосамбірського району)¹³. Цей звичай має у своїй основі очевидно поширену серед слов'ян віру в силу такого магичного дійства, як “в'язання”. Як вже згадувалося вище, при заснуванні хати “підвалини”, які були її основою, майстер “зав'язував”. До того ж, згідно з повір'ям, “зав'язував” обов'язково на “чиюсь голову” — kota, пса, миші, господаря, дітей тощо. Конкретно на чию голову “зав'язані” підвалини знав лише будівничий. Тому українці Карпат, купуючи хату і переносючи її на інше місце, остерігалися використовувати чужі підвалини, оскільки боялися, що на них перейдуть усі ті лиха, що призначалися попередньому господареві. Таким чином підвалини, як основа житла, повинні мати ретельно перевірені за допомогою різних класифікаторів, обов'язково позитивні символічні характеристики: яке і коли зрубане дерево, хто, коли, де і на “чию голову” їх зав'язав? Відсутність вичерпної інформації про символічну цінність чужих підвалин унеможливлювала їх використання іншими людьми як основи для нової хати.

При переробці чи ремонті заселеного будинку українці Карпат не наважувалися рубати поріг. “Поріг сокирою не можна рубати, бо будут ся діти родити з розрубанов губов” — стверджували лемки із села Лікіцари Перечинського району¹⁴. “...Як жінка беременна і вдарити по порозі сокирою, то на дитині знак обстає, де жінка себе іміть рукою” (с. Турички Перечинського району)¹⁵. Пояснення цих повір'їв слід шукати в ототожненні структури жертви (уявлення про заснування хати на “голову” господаря, людини) зі структурою житла, тобто в уподібненні останнього до людського тіла. Наявність таких паралелей показав на основі східнослов'янських

матеріалів про житло дослідник А.К.Байбурін.

У даному випадку ми маємо справу з подібним ототожненням: вхід до хати — рот, поріг — губа. За законами магії рубати поріг було рівнозначним рубати губу людини. Не менш цікавим є зв'язок між рубанням порогу і вагітною жінкою. Семантика слова “поріг” в українській мові включає не лише конструктивний елемент хати, а й “нижню частину живота породіллі”¹⁶. Можливо, що й звичай відкривати двері під час народин¹⁷ також пов'язаний із ототожненням житла і тіла людини. Отже, у магичній практиці рубання порогу могло пошкодити і породіллі, і новонародженій дитині. Слід також пам'ятати, що взагалі зарубування сокирою дерева (або застромлення у нього ножа, шила) виступає у багатьох народів традиційним засобом відправлення різних шкідливих магичних операцій.

Хата в селі Маковці на Пряшівщині. Фото В.Січинського.

Окремі повір'я торкалися вікон і дверей хати. Зокрема при перебудові житла “не можна міняти двері і вікна до смерті газди — це недобре” (с. Сергії Путильського району)¹⁸. Подібні застереження стосовно вікон побутували й на Бойківщині. “В Михнівці домагав ся священник від майстрів, що поправляли помешкання, щоби вирубали ему в сліпій стіні вікно, однак ніхто не брав ся до сего. Так він взяв сам топір у руки і затавши раз стіну, сказав: “То на попа”, за другим разом: “То на попадо”, а за третим разом: “А то на его діти”. Початок зроблено, майстри за хвилю вирубали вікно”¹⁹.

Можливо, що заборона переробляти або вла-

¹¹Грінченко Б. Словарь української мови.— Київ, 1909.— Т. 4.— С. 131.

¹²Там само.— С. 131.

¹³Архів ІН НАНУ.— Ф. 1.— Оп. 2.— Од. зб. 366.— Арк. 8.

¹⁴Архів ІН НАНУ.— Ф. 1.— Оп. 2.— Од.зб. 366.— Арк. 36.

¹⁵Там само.— Арк. 38.

¹⁶Грінченко Б. Словарь української мови.— Київ, 1909.— Т. 3.— С. 344.

¹⁷Здоровега Н.І. Народні звичаї та обряди // Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження.— К., 1983.— С. 238.

¹⁸Архів ІН НАНУ.— Ф. 1.— Оп. 2.— Од.зб. 352.— Арк. 31.

¹⁹Зубрицький М. Будинки і майстри.— С. 73.

штитувати нові двері і вікна у старому будинку входять у коло уявлень про зв'язок між здоров'ям, життям та добробутом господаря і хатою, яка первісно закладалася на його "голову" Порухення початкового порядку в хаті, зокрема переробка вікон і дверей, уявлялося як таке, що може завдати шкоди господареві, який це житло спорудив. Ймовірно, що саме тому майстри й не наважувалися розпочинати прорубувати вікна, вичікуючи, щоб господар власноручно санкціонував початок цієї небезпечної для нього роботи.

Згідно з іншим звичаєм, при заміні дверей не можна викидати старий одвірок, на якому вгорі над входом традиційно вирізьблювали хрест. Бойки вважали це "великим гріхом" (с. Підбуж Дрогобицького району)²⁰. Такий старий одвірок, замінивши, зберігали в коморі або шопі між старими речами. Цей звичай завдячує своїм походженням у значній мірі сакральності хреста, як важливого релігійного християнського символу.

Для спорудження нової хати українці Карпат не використовували вдруге старий сволок. На Бойківщині такий "грагарь" спалювали²¹. Сволок, як і деякі інші конструктивні елементи дому (підвалини, піч, поріг тощо) належав до найважливіших символів житла. Він зв'язував не лише стіни хати, а й у переносному значенні її мешканців. В центральних районах України, зокрема на Полтавщині, сволок у системі будівельної обрядовості мав символічний статус, аналогічний статусу підвалин при заснуванні житла в українських Карпатах. На Лубенщині побутувало повір'я, що сволок закладається на "чиюсь голову" Під його кінці у місця врубки клали ладан, гроші, овечу вовну, хліб, сіль, кропили свяченою водою. При його укладенні всі присутні зберігали урочисту тишу і спокій²². Про значення і роль сволока свідчить і те, що як у Карпатах, так і в інших регіонах України його отожднювали з головою. Так, згідно з українським повір'ям майстри не повинні вдаряти обухом сокири або вальком по сволоку, бо в мешканців дому болітиме голова²³. Крім того, сволок дублював образ світового дерева. Тому українці Карпат встановлювали у новій хаті виключно новий сволок, оскільки разом зі старим могли передатися усі біди та нещастя, які були у старому житлі.

²⁰Архів ІН НАНУ.– Ф. 1.– Оп. 2.– Од.зб. 356.– Арк. 3.

²¹Архів ІН НАНУ.– Ф. 1.– Оп. 2.– Од. зб. 356.– Арк. 14.

²²Милорадович В.П. Життьє-бытьє лубенского крестьянина //Українці: Народні вірування, повір'я, демонологія.– К., 1991.– С. 173.

²³Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография.– М., 1991.– С. 316.

Факти,
гіпотези,
пошук

Роман КИРЧІВ

МІФОЛОГІЯНА ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
(Закінчення, початок у зошиті 1)

Roman KYRTSHIV. The Mythical World of Volodymyr Hnat'uk. Ending. Beginning in the Notebook 1'95.

Текст рукопису "Нарису...", як і планував В.Гнатюк, сягає 10-11 аркушів друку. Він має вигляд закінченої праці, хоч, очевидно, бракує вступної частини. Автор майже повністю використав свою друковану розвідку "Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків", включивши її готові статті про ті чи інші демонічні істоти і явища у відповідні місця "Нарису..." Останній так само, як і попередня розвідка, складений з характеристик різних персонажів і уособлень народної міфології, написаних на основі фольклорно-етнографічного матеріалу та відомостей з давніх писемних джерел. Тут також безпосередньо в тексті чи прикінцевих бібліографічних увагах подані вказівки на цитовані і використані матеріали, на аналогічні реалії в міфології інших народів.

Але загалом "Нарис..." має характер оригінальної праці. Це наголошував і сам автор. У збереженому фрагменті листа до О.Кульчицької (без дати) він писав: "Нарис укр. мітології" буде дуже відмінний від "Останків релігійного світогляду наших предків", значно побільшений, доповнений, перероблений. В окремій розділі будуть літописні боги (8 богів і 1 богиня).. Між персоніфікаціями буде Дуга, Туча, Град і т.д. Деякі уступи, пр., Місяць, Сонце, Зорі, Вітер і т.д. будуть значно ширші."¹

У цій праці застосовує В.Гнатюк групування матеріалу в кількох розділах: "Всесвіт", "Боги", "Духи", "Персоніфікації", "Чудовища", "Люди з надприродною силою" Тут український вчений пішов за існуючим у науці новочасним досвідом систематики міфологічних реалій за їх, так сказати, ранговим статусом і функціональною семантикою, що замінила раніше поширене розміщення їх за алфавітом назв. Скористався, зокрема, працями відомого вченого-міфолога Людвіка Преллера (1809-1863) про грецьку і римську міфологію² та згаданими дослідженнями

¹Архів Художньо-меморіального музею Олени Кульчицької у Львові.– Г-в/3.– N 1549.

²Preller L. Griechische Mythologie.– Leipzig, 1854.– Bd. 1, 2; Preller L. Römische Mythologie.– Berlin, 1865.